

УДК 342.2

Вікторія Томко,

спеціаліст I категорії
відділу реєстрації актів цивільного стану
Кельменецького районного управління юстиції у Чернівецькій області

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТИЧНОГО ПОЄДНАННЯ КАТЕГОРІЙ «ПРАВО» І «НОРМА ПРАВА»

У статті проаналізовані необхідність і сутність нової концепції праворозуміння, визначене поняття норми права. З'ясовано, що відповідні феномени правової дійсності – самодостатні, кожен з них має власне призначення в системі правового регулювання суспільних відносин. Водночас вони діалектично поєднані між собою, і така взаємодія має об'єктивний і суб'єктивний характер. Крім того, їх поєднання відбувається не лише в односторонньому, але й у двосторонньому порядку, що є необхідним з точки зору забезпечення їх регулятивної дії на суспільні відносини, а також реалізації їх сутності в практиці суспільного життя.

Ключові слова: право, норма права, праворозуміння, взаємодія категорій «право» і «норма права».

Постановка проблеми. Загальновідомо, що теоретичні категорії «право» і «норма права» прийнято вважати базисними поняттями юридичної науки, які, окрім того, утворюють фундамент правової думки в цілому. Така позиція посилює увагу до відповідних феноменів правової дійсності, у зв'язку з чим останні постійно перебувають у полі зору численних наукових досліджень та теоретичних диспутів. Водночас ці питання не знайшли остаточного й однозначного вирішення у юридичній літературі. Така ситуація закономірна та пояснюється існуванням і протидією протягом тривалого історичного розвитку різних типів праворозуміння, а також функціонуванням різноманітних правових шкіл. У контексті сказаного необхідно підкреслити, що кожна теорія розуміння права та, відповідно, норми права заслуговує на увагу, оскільки є відображенням розвитку людини, її свідомості, правової думки тощо. Крім того, кожна наукова теорія, яка пояснює феноменологічні особливості права та норми права, є однаково важливою для правової науки, оскільки дає можливість пізнати та зрозуміти гносеологічну цінність тих категорій, про які ми говоримо, і визначити ступінь їх взаємодії між собою.

Ступінь дослідження. Проблема праворозуміння та розуміння природи норми права є актуальною на сьогодні, а тому свою увагу вивченню даного питання присвятили такі вчені-правознавці, як М.І. Козюбра, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, М.В. Цвік, О.І. Ющик тощо. Значна роль належить також працям представників радянської

правової науки, зокрема таким вченим, як Н.Г. Александров, С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, М.І. Байтін, В.М. Баранов, І.Н. Сенякін, А.С. Піголкін, А.Ф. Шебанов та ін. Натомість комплексні дослідження особливостей взаємодії права та норми права на сьогодні в науці відсутні.

Мета статті. У межах цієї статті ми проаналізуємо необхідність і особливості сучасного підходу до розуміння права, визначення норми права та з урахуванням отриманих знань сформулюємо основні аспекти їх діалектичного поєднання. Ця проблема, на наш погляд, є актуальною, оскільки однобічне вивчення теоретичного підґрунтя права як такого, його норми без урахування особливостей їх взаємодії позбавляє можливості комплексного та системного уявлення про них як про феномени правової дійсності. Адже кожна категорія, ізольовано одна від одної, не здатна повністю реалізуватися у правовому полі. У такому випадку можна стверджувати, що це лише теорія. І лише у взаємодії вони наповнюють одна одну змістовними та юридичними аспектами і повною мірою можуть проявляти свої властивості.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти, як взаємодіють між собою «право» і «норма права», необхідно перш за все розкрити визначення цих понять і з'ясувати їх сутність.

Так, не викликає сумніву той факт, що в науці категорія «право» не обмежується однозначним визначенням і однобічним розумін-

ням. Спеціальна наукова література з урахуванням численних концепцій права пропонує різні визначення відповідного феномену.

Необхідно зауважити, що на сучасному етапі розвитку суспільства та правової науки змістилися акценти щодо праворозуміння. І така ситуація має логічне обґрунтування, адже право – настільки унікальний та багатоаспектний феномен, що інтерес до нього ніколи не втрачається. А ті зміни, які відбуваються протягом історичного розвитку людства, у свою чергу, сприяють підвищеній увазі до відповідної категорії правової дійсності. Крім того, зміни суспільного життя вносять свої корективи стосовно розуміння права та праворозуміння, наповнюючи його якісно та змістовно.

В Україні діє конституційний принцип верховенства права, в основу якого покладено пріоритет права перед державою. Це з особливою силою підкреслює неприпустимість спрощеного, ще до кінця не подоланого розуміння права як дарованого державою, її творіння, команди суверенної державної влади. Такий суто позитивістський підхід, який бере початок від Т. Гоббса й аналітичної юриспруденції І. Бенґама та Д. Остіна, досі зберігається в деяких галузевих юридичних науках. Характерним для нього є фактичне зведення права до закону, відсутність аналізу глибинного змісту права. Тим часом передумовою та основою правового регулювання є не воля держави, що втілюється в законодавстві, а характер суспільних відносин, які об'єктивно складаються на базі взаємодії окремих осіб та їх об'єднань і підтримуються та захищаються державою [1, с. 3].

У зв'язку з цим доцільно говорити про новий підхід до визначення поняття права, яке, у свою чергу, повинно акумулювати надбання вже визнаних і перевічених часом теорій права, а також врахувати та діалектично поєднати об'єктивно сформовані вимоги сучасності.

Так, на думку М.В. Цвіка, «праворозуміння неможливе без урахування наукової спадщини, як позитивного, так і негативного досвіду правової науки, потреби подолання однобічності та надмірної заідеологізованості, характерних для минулих часів. <...> За таких умов розуміння права складається з добре забутого старого у поєднанні з новими інтерпретаціями окремих проявів правової матерії» [1, с. 8–9].

У такому разі існування багатьох теорій праворозуміння логічно веде до їх групування, зведення до більш загальних різновидів. Утім, оскільки право розглядається як єдиний феномен або «йдеться про спільну якість правових явищ, що виступає у вигляді інтегративного утворення», усі різновиди теорій

суто механічно об'єднуються в «інтегративну юриспруденцію», або «інтегративне праворозуміння». У підсумку все зводиться до того, що право природне і право позитивне розглядають відповідно як «зміст» і «форму», кожне з яких має власну сутність [2, с. 106].

Це твердження дає підстави вести мову про багатоаспектність права, зокрема його соціальну та юридичну природу, які були відображені не в одній, а в різних теоріях розуміння права. Такий поділ наштовхує на думку, що нібито права людини є «неюрідичними правами», а стають юридичними лише в разі визнання їх з боку державної влади [3, с. 76].

Більш обґрунтованим, хоча й складнішим, має стати науковий підхід, який дозволив б реалізувати принцип єдності юридичної форми та соціального змісту в інтерпретації як права в цілому, так і окремих правових явищ. Передусім з цієї позиції як однорідні явища повинні розглядатися право та права людини, які мають єдину соціально-юридичну природу, і тому, за влучним висловом М.І. Козюбри, прав людини поза межами права не може існувати, так само, як і права за межами прав людини [4, с. 92]. Права людини не можуть існувати поза межами функціонування правової системи навіть у найбільш спрощеному її тлумаченні [5, с. 12–21], оскільки є її невід'ємним соціоантропологічним фундаментом, так само як і право, яке функціонує у вигляді цілісної правової системи, без опори на права людини ризикує бути не лише беззмістовним, а й некорінним до потреб та інтересів індивідів як правових суб'єктів, адже в будь-якому випадку правові норми не можуть використовуватись, виконуватись, дотримуватися чи застосовуватися поза межами свідомої та вольової поведінки людини [3, с. 76].

Наразі вихідним тут має стати розгляд права як породження суспільних відносин, передусім взаємин між соціалізованими індивідами, адже те, що людина живе серед інших людей, не є її примхою чи висновком, до якого вона прийшла з мотивів спільної вигоди, оскільки людина за своєю природою – як фізичною, так і духовною – призначена для життя у суспільстві та стає людиною лише в результаті життя в суспільстві [6, с. 52].

Такий підхід, за висловом А.П. Зайця, дає можливість розглядати право як норму, правило, міру того, як необхідно діяти у відносинах з іншими людьми. Право не існує за межами суспільства, але й суспільство має розумітися як сукупність активних індивідів, що мають суперечливі, але водночас однотипні з іншими інтереси, які вони не можуть самостійно реалізувати, і тому єдино можливим способом їх існування виступає соці-

альне спілкування (конфлікту та співпраці) у формі стосунків одного з іншим і всіма іншими [3, с. 77].

Отже, у зв'язку з багатовимірністю права перспективними виявляються пропозиції щодо необхідності врахування таких характеристик права, що визначають його як соціальне явище (соціологічний вимір), як явище культури (культурологічний вимір), як явище, у центрі якого перебуває людина (антропологічний вимір). Ці три фундаментальні виміри правової реальності, виражені в антропосоціокультурному підході, також дають можливість вийти до інакшої парадигми праворозуміння [7, с. 265–268, 387].

Право є соціальне явище, що неодноразово підкреслювалось у науковій літературі. Тому воно має передусім соціальне, а не державне походження. Свого часу С.С. Алексєєв зауважував: право, усі частини механізму правового регулювання існують об'єктивно, є реальними явищами соціального життя [8, с. 199].

Таким чином, вищерозглянуті фундаментальні властивості права підводять нас до визначення даного поняття, і особливо важливим є інтегративний підхід до розкриття цієї дефініції, а саме поєднання загальнофілософських начал і загальних ознак відповідного явища.

З позицій погляду на право як на один з найважливіших факторів сприяння соціальному прогресу його необхідно розглядати як міру свободи та рівності, що відображає панівні уявлення про справедливість і потреби суспільного розвитку, основи яких складаються в процесі повторюваних суспільних відносин, що визнаються, схвалюються та охороняються державою [1, с. 9–10].

Право – це історично зумовлена, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, у якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [9, с. 54].

Специфіка запропонованого праворозуміння виражена насамперед в уявленні про право як ціннісно-нормативну систему, що підкреслює не лише нормативний, а й ціннісний сенс всього механізму дії права. З цих позицій право націлене на закріплення, ранжування, перерозподіл і охорону цінностей, а також на інформування про цінності, які таким чином стають цінностями права. У ціннісно-нормативному праворозумінні виражена трансляція права через віки та покоління за

допомогою правового менталітету, правових традицій, правових інститутів, що дає можливість простежити історичну зумовленість права, його моральну обґрунтованість і його відповідність традиційним релігійним основам [9, с. 54].

Основою запропонованого підходу також є нормативність – нормативність соціальної реальності (соціальна нормативність), яка, на відміну від традиційних уявлень, виводиться не з «повеління державної влади», а з фактичних відносин, заснованих на еквівалентності обміну діяльністю, взаємних прав і обов'язків учасників соціального спілкування, що складаються на підставі взаємного (інтерсуб'єктивного) визнання їх значимості. Правового характеру така нормативність набуває тоді, коли вона зачіпає публічний інтерес, формується і здійснюється в публічній площині та підлягає гарантуванню з боку інститутів державної влади, на підставі чого стає можливим відносно виокремити її в суспільстві сферу права, що підлягає публічному контролю, і сферу моралі як області власне міжособистих відносин і відповідальності [3, с. 79].

Отже, з'ясувавши, що являє собою право в сучасному світі, перейдемо до іншої категорії, що цікавить нас в межах відповідного дослідження, а саме норми права.

Необхідно зауважити, що наукове розуміння норми права безпосередньо залежить від розуміння права і навпаки. Тому в будь-якому разі «норма права» як категорія правової дійсності втілює в собі ті сутнісні особливості, які на кожному етапі історичного розвитку суспільства властиві безпосередньо феномену права.

Так, звертаючись до поняття норми права, насамперед необхідно навести висловлювання російського правника Л.А. Морозової, яка, підкреслюючи значення поняття, що розглядається нами, зауважила: «Норма права – найважливіша частина соціальних норм. Вона частка права, його найважливіший елемент, основоположне поняття правової системи» [10, с. 130]. Право складається з норм права, а відповідно, системна сукупність цих норм і є правом. Норми – це одна з «іпостасей» права разом з суспільними відносинами. Проте слід зазначити, що кожен елемент права відіграє свою незамінну роль, і тільки всі ці елементи, разом взяті, складають право. Норма права є найбільш «юридичним» елементом, оскільки саме в ній формулюється правило поведінки; через неї (норму) певна ідея перетворюється в суспільне відношення чи, навпаки, відносини, що фактично склалися, концентруються та закріплюються в нормі [11, с. 308].

Норма є найменшою структурною ланкою системи права, яка як частина цілого вбирає в себе всі головні риси права і водночас має власні специфічні риси. Так, М.І. Байтін зазначає, що правова норма – це первинна клітинка права, частинка змісту, вихідний структурний елемент його системи, відносно самостійне явище, яке має власні специфічні особливості, що поглиблюють і конкретизують наші уявлення про право, його поняття, сутність і зміст, про механізм регулятивного впливу на суспільні відносини [6, с. 313].

Таким чином, норма права – це особливий вид соціальних правил поведінки загального характеру, що встановлені, визнані чи санкціоновані компетентним органом держави або в іншому, передбаченому нею порядку, які мають загальнообов'язкову силу, регулюють суспільні відносини в інтересах громадян і суспільства, виражаються публічно у формально-визначених приписах, як правило в письмовій формі, і передбачають можливість застосування державно-примусових заходів, включаючи відповідальність перед державою в разі порушення цих норм з метою їх підтримання та неухильного виконання [11, с. 310].

На підставі вищезазначених положень ми можемо стверджувати, що право і норма права, незважаючи на свою самостійність у системі правового регулювання, діалектично поєднані.

Така взаємодія, у свою чергу, проявляється у двох аспектах. З одного боку, вона має об'єктивний характер, що пов'язано зі співвідношенням права та норми права як цілого та його частини відповідно; з другого боку – суб'єктивний характер. Останній перш за все пов'язаний з необхідністю практичної реалізації розглядуваних нами категорій у відповідності з принципами правового регулювання суспільних відносин. Адже самі по собі право і норма права – суто теоретичні категорії, реалізація яких у реальному житті можлива лише завдяки їхній взаємодії.

Так, здійснення права завжди було і буде, поки воно є в суспільстві, особливим способом життя юридичної форми суспільних відносин. Здійснення права – це спосіб його буття, існування дії, виконання ним своєї головної соціальної функції [13, с. 92]. Буття нав'язує свої закони та правила існування. Перед людиною стоїть завдання виявити ці закони та перетворити їх на правила своєї діяльності, норми поведінки. У такий спосіб правила буття стають правилами людини. І ті норми, які суперечать законам буття, буттям же і знищуються. Вони не сприяють виживанню індивіда та соціуму, неконкурентоспроможні з масивністю буття. Тому правила поведінки, норми пов'язані з буттям, ним зумовлені. Тому й право, побудо-

ване на нормах, онтологічне, воно вкорінене в бутті [14, с. 35].

Отже, можна стверджувати, що право як соціальне явище є відображенням об'єктивно сформованих вимог того чи іншого етапу розвитку суспільства, а також правової думки, що, у свою чергу, є результатом існування різних, протилежних завдань закладених саме в нормі права, зокрема в її структурі. А тому норма в цьому випадку виступає безпосереднім втіленням ідей права. Крім того, відповідне поєднання має також і логічне обґрунтування, що прослідковується власне у назві дефініції «норма права». Адже сама по собі норма – це категорія не правова [11, с. 306], оскільки інтерпретована у сферу правових досліджень з галузей технічних наук. І лише відображаючи основні правові ідеї, закладені в основу правового регулювання суспільних відносин, відповідна норма вважається такою, що належить праву.

Необхідно підкреслити, що така взаємодія має не лише односторонній, але й двосторонній характер і проявляється не тільки у впливі права на норму як на його структурний елемент, але й у впливі тієї чи іншої норми на право в цілому. Так, загальновідомо, що норма права – це правило поведінки, яке регулює конкретне правовідношення. У контексті сказаного варто підкреслити, що не право встановлює коло суспільних відносин, які потребують правової регламентації. Такі відносини складаються історично, а їх творцем є суспільство. Право лише акумулює подібні відносини та визначає основні пріоритети та напрямки їх правового регулювання. А їх входження до сфери правового впливу пов'язане з багаторазовістю повторення останніх, що здійснюється на підставі звичаєвих норм, які надалі трансформуються у правові. І вже в цьому аспекті проявляється вплив норми на право, у межах якого визначаються основи правового регулювання і водночас сутність права як соціального явища та феномена правової дійсності.

Висновки

Отже, підсумовуючи вищевикладені положення, можна стверджувати, що право та норма права – перш за все самодостатні феномени правової дійсності, кожен з яких має власне призначення в системі правового регулювання суспільних відносин. Водночас їх взаємодія є необхідною з точки зору за-

безпечення правової регламентації відповідних відносин у відповідності з принципами правового впливу, а також з метою реалізації сутнісних особливостей права та його норм в реальному житті.

Список використаних джерел

1. Цвік М.В. Про сучасне праворозуміння / М.В. Цвік // Вісник академії правових наук України. – 2001. – № 27. – С. 82–92.
2. Ющик О.І. Про необхідність пізнання сутності та визначення поняття права / О.І. Ющик // Право України. – 2010. – № 4. – С. 106–114.
3. Петришин О.В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / О.В. Петришин // Проблеми філософії і права. – 2006–2007. – Том IV – V. – С. 73–83.
4. Козюбра М.І. Правовий закон: проблема критеріїв / М.І. Козюбра // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2–3. – С. 83–96.
5. Шундиків К.В. Правові механізми: основи теорії / К.В. Шундиків // Государство и право. – 2006. – № 12. – С. 11–21.
6. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное понимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.
7. Дамирли М.А. Право и история: эпистемологические проблемы (опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания) / М.А. Дамирли. – СПб., 2002. – 456 с.
8. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права. Курс лекций : [учеб. пособие] / С.С. Алексеев. – Вып. 2. Нормы права и правоотношения. – Свердловск, 1964. – 266 с.
9. Оборотов Ю.Н. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю.Н. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49–56.
10. Сердюк І.А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять / І.А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 129–135.
11. Заморська Л.І. Генеза формулювання категорії «правова норма» / Л.І. Заморська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. Випуск 61. – О. : Юридична література. – 2011. – 684 с.
12. Теория государства и права: [курс лекций] / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 410 с.
13. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич ; под общ. ред. А.И. Королева. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. – 429 с.
14. Козловський А.А. Гносеологічні принципи права / А.А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 3. – № 1–2. – 480 с.

В статті проаналізована необхідність і сутність нової концепції правопонимання, определено поняття норми права. Вияснено, що відповідуючі феномени правової дійсності – самодостаточні, кожен з них має своє власне призначення в системі правового регулювання суспільних відносин. В той же час вони діалектично з'єднані між собою, і таке взаємодія має об'єктивний і суб'єктивний характер. Крім того, їх поєднання виникає не тільки в односторонньому, але і в двусторонньому порядку, який є необхідним з точки зору забезпечення їх регулятивного впливу на суспільні відносини, а також реалізації їх сутності в практиці суспільного життя.

Ключевые слова: право, норма права, правопонимание, взаимодействие категорий «право» и «норма права».

The necessity and essence of new conception of understanding of law is analysed in this article and the notion of norm of right is defined in them. It is found out, that the corresponding phenomenon of legal reality all-sufficient, each of that has the own setting in the system of the legal adjusting of public relations. At the same time, they are dialectical united inter se, and such cooperation has objective and subjective character. In addition, their combination takes place not only in one-sided but also in the bilateral order that is a necessity from the point of view of providing of them regulation action on public relations and also realization of their essence in practice of public life.

Key words: law, rule of law, understanding of law, combination of categories law and rule of law.